

*Д.Х.Худайбергенов,
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия
академияси магистранти*

БЮДЖЕТ ХАРАЖАТЛАРИНИ ТЕЖАШДА НАТИЖАГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН БЮДЖЕТЛАШТИРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА СМАРТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Аннотация: Мазкур тадқиқотда давлат бюджети харажатларини шакллантиришда смарт технологияларни қўллаган ҳолда тизимнинг ишлашини автоматлаштириш орқали бюджетни натижага йўналтирилганлиги такомиллаштириш йўллари ўрганиб чиқилган. Шунингдек, мавзуга оид адабиётлар шарҳи ва айрим ҳуқуқий жиҳатлари баён этилган. Давлат бюджети харажатларини шакллантирилиши уларга таъсир этувчи омиллар ҳамда дастурий маҳсулотларни такомиллаштириш орқали олдини олиш имкониятлари ёритилган. Амалга оширилган тадқиқотлар натижасида хулосалар шакллантирилиб, тегишли илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Бюджет харажатлари, жамоатчилик назорати, смарт технологиялар, ахборот-коммуникация технологиялари, маълумотлар базаси, интеграция, натижага йўналтирилган бюджет, давлат бюджети, маҳаллий бюджети.

Annotation: In this study, ways to improve the budget's result orientation by automating the operation of the system with the use of smart technologies in the formation of state budget expenditures were studied. Also, a literature review on the topic and some legal aspects are described. The factors affecting the formation of state budget expenses and the possibilities of prevention by improving software products are highlighted. As a result of the conducted research, conclusions were formed, appropriate scientific proposals and practical recommendations were developed.

Keywords: Budget expenditures, public control, smart technologies, information and communication technologies, database, integration, result-oriented budget, state budget, local budget.

Кириш

Жаҳонда давлат бюджети ва унинг муҳим таркибий қисмларидан бири бўлган маҳаллий бюджетлар маблағларидан самарали фойдаланишни таъминлаш масалаларига доимий равишда катта эътибор бериб келинади. Зеро, ҳаётга татбиқ этилаётган давлат сиёсатининг муваффақияти ва аксинча, унинг муваффақиятсизлиги ҳамда шуларга мос равишда ҳукуматнинг тақдири, кўп жиҳатдан, ана шунга бевосита боғлиқ. Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисоди модели асосида ўз мамлакатларида бозор муносабатларини шакллантирган хорижий мамлакатлар тажрибаси бюджет ва шу жумладан, маҳаллий бюджетлар маблағларидан самарали фойдаланишни таъминлаш муаммосини муваффақиятли ҳал этиш мумкинлигини кўрсатиб беради.

Давлат бюджети ва маҳаллий бюджетлар маблағларидан самарали фойдаланишни таъминлаш мақсадида, асосан смарт технологияларда фойдаланишади. Смарт технологиялар - бу бугунги кунда турли муаллифлар ҳамма жойда (иқтисодиёт, менежмент, маданият, жамият, таълим, фан ва бошқалар) қўлланиладиган ва маълум фазилатларга эга бўлган энг замонавий технологик ишланмаларни белгилашга интиладиган тушунчадир, уларни ўзбек тилида шундай деб аташ мумкин – "ақлли".

Бундай ном шуни кўрсатадики, ушбу технологиялар ўзларининг ҳақиқий технологик мақсадига қўшимча равишда, уларни анъанавий технологияларга қараганда юқори даражага қўядиган қўшимча фазилатларга эга. Уларнинг ўхшаш номлари ҳам кўп ахборот технологиялари, ахборот-коммуникация ахборотлари, рақамли технологиялар ва бошқалар.

Бугунги кунда жаҳонда содир бўлаётган воқеаларни иноватга олган ҳолда бюджет маблағларини тежаш орқали уни самарадорлигини туширишимизга ҳаққимиз йўқ. Маълумки, мамлакатимизда “инсон – жамият – давлат” деган тамойил устувор этиб белгиланган. Барча соҳаларда одамларга қулайлик яратиш чоралари кўрилмоқда. Хусусан, лицензия олиш, хизматларга буюртма бериш, турли идораларга ҳужжат топшириш, тўлов тизимлари анча қулайлашди. Президентимиз томонидан яқинда бўлиб ўтган йиғилишда “Лекин, ҳали ҳам кўп соҳаларда қоғозбозлик бор. Масалан, субсидиялар учун ўртача 10 та вазирлик ва идорадан хулоса олиш керак. Электр тармоқларига уланишда ҳам ортиқча харажат ва бюрократия кўп. Тиббиётда қайси хизмат бепул ёки пулли бўлиши, давлатдан бериладиган дориларнинг ҳисоб-китоби ва эгасига етиб бориши аниқ бир тизимли эмас. Қурилиш, транспорт, коммунал хўжалиги, стандарт, карантин идораларида ҳам аҳоли ва тадбиркорларнинг иши битиши қийин бўлган жараёнлар жуда кўп. Шу боис ҳар бир вазирлик ва ҳокимликда хизмат кўрсатиш жараёнларини тушунарли ва қулай шаклга келтириш, ортиқча харажатлар ва ҳужжатларни қисқартириш”¹ зарурлиги бўйича кўрсатма берди.

Асосий қисм

Иқтисодиётни либераллаштириш ва ислохотларни чуқурлаштириш шароитида ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармонида белгиланган устувор вазифалар ҳам молия тизими ва хусусан унинг бўғинларини ислох қилиш белгиланган бўлиб ҳозирда бир қатор йўналишларда амалга оширилмоқда.

Сўнгги даврларда дунёда содир бўлаётган технологик, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ўзгаришлар давлатдан фуқаролик жамиятининг глобаллашуви, талаб ва эҳтиёжларга нисбатан мослашувчанликни такомиллаштиришни тақозо этади. Ҳорижий давлатларнинг бошқарув тизимида смарт технологияларни турли йўллар билан рағбатлантиришга қаратилган мамлакат бошқарувини амалиётга қўллаш натижасида, давлат ва маҳаллий ҳокимиятлардаги иқтисодий-ижтимоий ўсиш самарадорлигига сезиларли таъсир қилди десак муболаға бўлмайди.

Мамлакатимизда ҳам Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 2 ноябрдаги “2022-2023 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистон маъмурий ислохотлари дастурини ишлаб чиқиш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги 5-сонли фармойишининг 1-банди, 3-хатбошида берилган “Давлат бошқаруви органлари фаолиятида рақамли технологиялар, очиклик ва давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш юзасидан таклифларни ишлаб чиқиш”² топшириғи

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида жорий йил 4 август куни давлат хизматини ислох қилиш ва бошқарувда натижадорликни ошириш чора-тадбирлари юзасидан видеоселектор йиғилишидаги маърузасидан. Манба: <https://president.uz/uz/lists/view/5398>

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 22 ноябрдаги “2022-2023 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистон маъмурий ислохотлари дастурини ишлаб чиқиш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5-сон Фармони, Манба: <https://lex.uz/docs/5738084>

негизда ҳам давлат бошқарувида инновация ва ахборот технологияларини жорий этиш кўзда тутилган.

Давлат бюджетини бошқаришда ҳам фуқароларнинг “Бюджет саводхонлигини” ошириш ҳамда бюджет маълумотларини очиқлигини таъминлаш орқали бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш ҳамда унинг натижадорлигига эришиш, шу билан бир қаторда турли ҳил коррупцион ҳолатларни олдини олишда ижобий натижаларга эришиш мумкин ва бу халқаро тажрибада синалган усул ҳисобланади.

Мамлакатимизда ҳам фуқароларни бюджет жараёнига жалб қилиш, уларни бюджет соҳасидаги билим ва кўникмаларини ошириш мақсадида 2019 йилдан бошлаб аҳоли учун тушунарли ва содда кўринишда маълумотларни ёритиб бераётган “Фуқаролар учун бюджет” ахборот нашри чоп этиб келинмоқда. Бугунги кунга қадар жами 14 та нашр чоп этилиб фуқароларга хавола этилди.

Давлат бюджети ижроси ҳамда молия соҳасига оид қизиқарли маълумотларни ёритиб бориш мақсадида 2021 йилда “Очиқ бюджет” ахборот портали янги талқинда ишга туширилди. Нафақат мустақил изланувчилар ёки талабалар балки оддий фуқаролар ҳам эндиликда Давлат бюджети, унинг шаклланиши ва ижроси тўғрисида тўлақонли маълумотларга эга бўлишлари имконияти яратилди.

Фуқаролар иштирокидаги бюджет жараёнини янада ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг ташаббуси билан ҳар бир ҳудудда биттадан туман (шаҳар) бюджетини шакллантиришда харажатларнинг камида 5 фоизини бевосита аҳолининг фикр-мулоҳазаларини инобатга олиб, маҳалладаги муаммоларни ҳал этишга йўналтириш бўйича 2021 йилда ўтказилган эксперимент натижаларига кўра, 2022 йилда барча туман ва шаҳар бюджетларининг 5 фоизи миқдорида маблағлар ушбу мақсадлар учун йўналтирилиши жорий этилди.

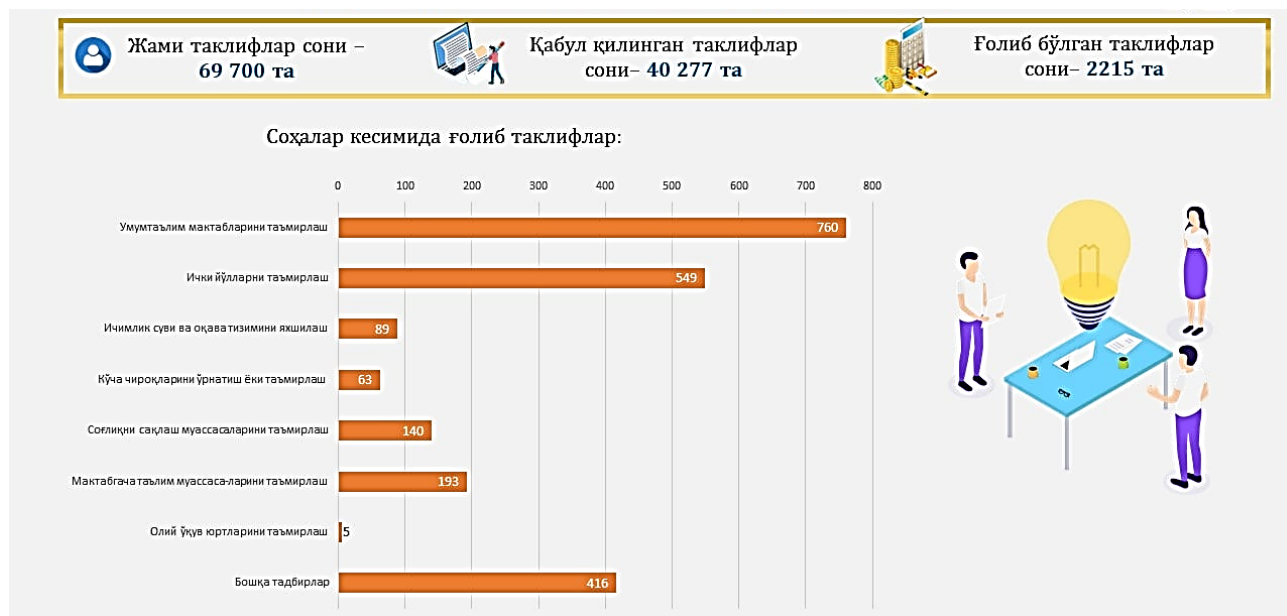

1-расм. 2022 йилда ўтказилган 1-мавсум ташаббусли бюджет жараёни доирасида келиб тушган таклифлар бўйича маълумот³

Йиллар давомида тўпланиб қолган муаммоларнинг бирданига юзага чиқиши айнан қайси соҳаларда муаммолар фуқаролар учун долзарб эканлигини кўрсатиб берди ҳамда бундан тегишли хулоса қилган ҳолда ҳукумат томонидан тегишли чоралар

³ Молия вазирлиги маълумотлари. Манба: <https://openbudget.uz>

кўришни тақозо этди. Биргина мисол, 2021 йилда ўтказилган ташаббусли бюджет жараёнида фуқароларни энг кўп қизиқтирган йўналиш сифатида ҳудудий ички йўлларни таъмирлаш соҳаси кузатилганини инобатга олиб, 2022 йилдан бошлаб барча туман ва шаҳар бюджетларида ички йўлларни таъмирлаш учун ажратилган маблағларнинг камида 50 фоиз қисми жамоатчилик фикри асосида йўналтириш тизими жорий этилди. Мазкур йўналиш бўйича “Очиқ бюджет” ахборот порталида “Менинг йўлим” лойиҳаси ишга туширилди.

2-расм. 2022 йилда ўтказилган 1-мавсум ташаббусли бюджет жараёни доирасида келиб тушган таклифларни соҳалар бўйича маълумот⁴

Шу билан бирга, жорий йилдан бошлаб жамоатчилик фикри асосида шакллантирилган тадбирлар бажарилиши юзасидан Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши Раиси, вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар ҳокимларининг ҳисоботларини Олий Мажлис Сенатида ҳар чорак якунида эшитиб бориш амалиёти жорий этилди.

Хулоса

Фикримизча, бюджет харажатларининг молиялаштириш самарадорлигининг асосий мезони сифатида ижтимоий-иқтисодий тавсифдаги натижалар асос қилиб олинар экан, бунда асосий вазифа сифатида ушбу харажатларининг ижтимоий-иқтисодий натижаларини баҳолаш ва унинг ишлатилиши устидан назоратни талаб этади. Бюджет харажатларининг самарадорлигини аниқлашда натижаларни баҳолаш ва назорат муҳим ҳисобланади деб ўйлаймиз.

Бунинг учун “Очиқ бюджет” ахборот порталида вазирлик ва идораларнинг бюджет маблағларидан фойдаланиш билан боғлиқ фаолиятида мақсадли индикаторлар ижросини мониторинг қилиш ва ҳисоботини тузиш ҳамда унинг кенг жамоатчиликка очиқлигини таъминлаш учун электрон тизимини ишга тушириш.

⁴ Молия вазирлиги маълумотлари. Манба: <https://openbudget.uz>

Бундан ташқари, охириги 3 йиллик бюджет харажатлари тўғрисидаги маълумотларни таҳлил қилиб натижаси юқори бўлган чора-тадбирларга урғи қаратиб ижтимоий-иқтисодийтизимни ривожлантириш зарурдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг Бюджет кодекси, 2013
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида жорий йил 4 август куни давлат хизматини ислоҳ қилиш ва бошқарувда натижадорликни ошириш чора-тадбирлари юзасидан видеоселектор йиғилишидаги маърузасидан. Манба: <https://president.uz/uz/lists/view/5398>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 22 ноябрдаги “2022-2023 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистон маъмурий ислохотлари дастурини ишлаб чиқиш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5-сон Фармони, Манба: <https://lex.uz/docs/5738084>
4. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2022 йил учун “Фуқаролар учун бюджет” лойиҳасидан. Тошкент – 2021
5. www.openbudget.uz – Ўзбекистон Республикаси “Очиқ бюджет” портали
6. www.mf.uz – Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги расмий сайти
7. www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси расмий сайти